

FOCUS

De Brusselse arbeidersliga's als voorlopers en stichtende componenten van de Belgische Werkliedenpartij (1884 - 1886).

De Brusselse arbeidersliga's hebben een belangrijke rol gespeeld in de vorming van de Belgische Werkliedenpartij (BWP). Desondanks zijn zij weinig gekend, zeker voor wat hun beginfase betreft. Met dit artikel willen we ze weer wat meer onder de aandacht brengen. Dit doen we op basis van de enige bron die men daarvoor kan terugvinden, met name een aantal politieverlagen bewaard in de archieven van het Parket-Generaal en neergelegd bij het Algemeen Rijksarchief te Brussel.

De oprichting van de BWP werd te Brussel in de periode 1883 - 1885 voorafgegaan door de vorming van een hele reeks sterk electoraal georiënteerde arbeidersliga's. De directe aanleiding hiervoor was de verruiming van het stemrecht voor de gemeente- en provincieraadsverkiezingen (augustus 1883) naar een 100.000 "bekwaamheidskiezers" toe.

"Bekwaamheidskiezers" waren zij :

- die in het bezit waren van een diploma volledig lager onderwijs;
- die een maatschappelijke functie (bijvoorbeeld vakbondssecretaris) bekleedden;
- die in een kiesexamen geslaagd waren (1).

De achterliggende bedoeling van deze gedeeltelijke verruiming van het aantal stemgerechtigden voor de gemeente en de provincie was voor de regerende liberalen duidelijk : de kleine burgerij en vooral de arbeidersaristocratie aan zich binden (2).

De hoofdstedelijke socialisten grepen deze kieshervorming echter aan om zich te groeperen in eigen kiesverenigingen, de zogenaamde arbeidersliga's. Dergelijke liga's kwamen tot stand in bijna alle gemeentes van de Brusselse agglomeratie en in sommige omringende gemeentes (3).

De eerste gemeentelijke arbeidersliga werd nog in 1883 te Sint-Joost-ten-Noode opgericht. Andere gemeenten volgden snel zodat in augustus 1884 een overkoepelende federatie van Brusselse arbeidersliga's kon worden opgericht. Het programma van deze federatie was in hoofdzaak electoraal getint, maar omvatte ook heel wat vakbondseisen.

De provincieraads- en parlementsverkiezingen van respectievelijk 25 mei en 4 juni 1884, waarbij de liga's met afzonderlijke lijsten uitpakten, maakten aan de vooravond van de gemeenteraadsverkiezingen van 19 oktober

1884 pijnlijk duidelijk dat dergelijke lijsten weinig of geen kans maakten om eigen verkozenen op te leveren. De noodzaak om een alliantie aan te gaan met de liberalen drong zich hierdoor op. Zo'n alliantie werd door een meerderheid van de liga's en door de overkoepelende federatie in principe aanvaard op voorwaarde dat de arbeiderskandidaten die op een liberale lijst kwamen te staan door hun eigen liga's konden aangewezen worden en dat ze daarbij het programma van de federatie vrij konden verdedigen (4).

De meest vooruitstrevende liberale kiesverenigingen zoals die van Schaarbeek, Sint-Gillis en Sint-Joost-ten-Noode stemden in met deze voorwaarden. Meer behoudsgezinde liberale kiesverenigingen eisten echter dat de arbeiderskandidaten zich zouden onderwerpen aan hun reglementen (inschrijving in de kiesvereniging, deelname aan de poll...).

De uiteindelijke verkiezingsresultaten van de arbeiderskandidaten op liberale lijsten (de enige zuivere arbeiderslijst, deze van Brussel, met daarop onder meer Louis Bertrand, werd in laatste instantie teruggetrokken) vielen tegen : twee verkozenen te Sint-Gillis en Sint-Joost-ten-Noode en telkens één in Schaarbeek, Sint-Jans-Molenbeek en Elsene (5).

Belangrijker dan deze uitslag zelf was dat door de nieuwe kieswet en de daaruit resulterende verruiming van het stemrecht naar bepaalde lagen van de arbeidersbeweging toe, de vorming van nieuwe en vaak interprofessioneel georganiseerde arbeidersorganisaties, een nieuwe impuls kreeg. De verkiezing van de eerste arbeiderskandidaten in een aantal gemeenteraden in Wallonië en Brussel overtuigde tal van arbeidersorganisaties (waaronder vooral vakbonden) van het nut van arbeidersvertegenwoordiging in deze en andere overheidsorganen. Daardoor kreeg ook de sterke nadruk die de Belgische Socialistische Arbeiderspartij op het electorale had gelegd (6), een legitiemere basis in de socialistische beweging.

De hieruit voortvloeiende "revival" van de socialistische arbeidersbeweging - in het Brusselse - ging gepaard met de wens de verschillende arbeidersorganisaties nader tot elkaar te brengen. Het is daarbij tekenend dat het juist een arbeidersliga (met name die van Brussel) was die op 28 december 1884 het initiatief nam om op 5 en 6 april 1885 een nationaal arbeiderscongres bijeen te roepen met als agendapunt : "l'organisation en Belgique d'un Parti Ouvrier et des meilleurs moyens d'y arriver" (7).

Op dit congres werd de BWP opgericht. Ook deze partij was sterk electoraal gericht. Dit bewijzen onder meer de

door haar opgezette acties voor het algemeen stemrecht in 1886 (8).

Naar aanleiding van deze acties maakten de Brusselse politiediensten tot tweemaal toe een verslag op van de sterkte, de samenstelling van de leidende organismen, en de ideologische geaardheid van de Brusselse arbeidersliga's en hun overkoepelende federatie (9).

De hieruit resulterende gegevens hebben we in de hiernavolgende lijst verwerkt. In deze lijst namen we de naam en het adres van de sociale zetel (a), de samenstelling der leidende organen (b), de getalsterkte (c en d) en de opmerkingen over de ideologische geaardheid (e) van de afzonderlijke arbeidersliga's op. De getalsterkte hebben we hierbij opgesplitst, omdat de cijfers van de twee verslagen (respectievelijk 31 mei (c) en 11 augustus (d) 1886) te ver uiteenlopen liggen en het moeilijk te achterhalen valt welk verslag de getalsterkte het meest juist inschatte.

Lijst van de voornaamste Brusselse arbeidersliga's in 1886 :

1. Arbeidersliga van Anderlecht :

- a) "Au nouveau pied du mouton", Steenweg op Bergen 42
- c) 225 à 250 leden
- d) ongeveer 100 leden
- e) "Les membres de la société sont en général d'honnêtes et braves ouvriers, animés d'intentions pacifiques"

2. Arbeidersliga van Sint-Jans-Molenbeek :

- a) Graaf van Vlaanderenstraat 31
- b) Voorzitter : Doyen, gemeenteraadslid
Afgevaardigden : Vanhoute en Mouvet
Leden van de commissie : Auguste Paindavoine en Beyls,
schatbewaarder van de arbeidersliga
- c) meer dan 400
- d) ongeveer 150
- e) "Cette société n'a aucune intention hostile ou séditeur - Son but est d'obtenir, par les voix légales, le suffrage universel" / "Les membres de cette société (...) sont, pour la plupart, ouvriers mécaniciens."

3. Arbeidersliga van Koekelberg

- a) Degreefstraat 11
- b) Voorzitter : Charles Vanderzeypen
Ondervoorzitter : Van Houtvel
Secretarissen : Dominique De Kaeker en Antoine De Greef
Schatbewaarder : De Geest
- c) 51
- d) ongeveer 150

e) "La plus grande partie des membres sont débardeurs." "Quoi qu'étant la moins nombreuse est la plus dange-reuse de toute 'agglomération bruxelloise."

4. Arbeidersliga van Laken :

- a) Steenweg op Antwerpen 198
- b) Voorzitter : Van Hardy (c) of Renardy(d)
Schatbewaarder : Mertens
- c) 100
- d) 72
- e) "La majeure partie des membres de la société sont d'honnêtes ouvriers, animés des intentions les plus paci-fiques."

5. Arbeidersliga van Schaarbeek :

- a) Steenweg op Haacht 124
- b) Afgevaardigd lid : Joseph Maheu
- c) 240 à 260
- d) 70

6. Arbeidersliga van Sint-Joost-ten-Noode :

- a) "Maison des Brasseurs", Steenweg op Leuven 33
- b) Afgevaardigd lid : Wijns
- c) 250
- d) ongeveer 20
- e) "Les membres de cette société semblent animés d'in-tentions pacifiques."

7. Arbeidersliga van Etterbeek :

- a) "Au pavillion", Nijverheidsstraat 4
- b) Voorzitter : Gérard Liets
Secretaris : Alphonse Pierreuse
Schatbewaarder : Charles Dryon
- c) 150
- d) ongeveer 140
- e) "Les membres de cette société semblent animés d'in-tentions pacifiques."

8. Arbeidersliga van Elsene :

- a) Steenweg op Waver 172
- b) Voorzitter : Brasseur
Secretarissen : Dauxsin en Lepère
Schatbewaarder : Mommens
- c) 400
- d) ongeveer 250
- e) "Cette société n'est animée d'aucune mauvaise inten-tion, (...); son but est d'obtenir par les voies légales, le suffrage universel, le service militaire personnel et la cré-ation des sociétés coopératives."

9. Arbeidersliga van Sint-Gillis :

- a) Overwinningsstraat 1

César De Paepe (1841 - 1890)

b) Voorzitter : Pierre Soemer, gemeenteraadslid

c) 200

d) ongeveer 200

e) "Les sieurs Volders, De Paepe et Van Caubergh font également partie de la ligue. L'intention de celle-ci est de manifester pacifiquement."

10. *Algemene raad van de federatie van Brusselse arbeidersliga' (10) :*

a) "De Zwaan", Grote Markt van Brussel

b) Algemeen secretaris : Joseph Maheu

Secretarissen van het comité van de algemene raad : Gustave Defnet, Frédéric Faes

Leden van het comité van de algemene raad : Louis Bertrand, Charles Minne, Jean-Baptiste Boone, Edward Bosiers, Pierre Carlier, François Renard, Raskin (of Rasquin), Antoine Dewit, Léon Allard, Joseph Milot, Laurent Verrycken, Evariste Pierron(t)

Leden van de algemene raad : Doyen, Cools, Désiré Vandendorpe, Antoine Delporte, Gabriel Brodtkom, Jean Volders, César De Paepe, Declercq, Léger, Camille Standaert, Teirlinckx, Romain Van Loo, Joseph Carlier, Ferdinand Monnier, Egide Govaerts, Xavier Stuyck, Herregodts

Biografisch repertorium (functies van de leden van de arbeidersliga's en de algemene raad van de overkoepelende federatie van Brusselse arbeidersliga's voor de periode 1884 - 1886) :

1) *Allard, Léon* (°1857)

- schrijnwerker

2) *Bertrand, Louis* (1856 - 1943)

- marmerbewerker, journalist

- uitgever van *La Voix de l'Ouvrier* (1884) (11)

- medeoprichter van de BWP (1885) (12)

- secretaris van de BWP

- redacteur van *Le Peuple* (1885)

- BWP-kandidaat voor de provincieraadsverkiezingen van 1886

3) *Beyls*

4) *Boone, Jean-Baptiste*

- kleermaker

- medeoprichter BWP (1885)

5) *Bosiers, Edouard* (1847 - 1941)

- lid algemene raad van de BWP (1885)

- lid van de beheerraad van *Le Peuple* (1885)

- BWP-kandidaat voor de provincieraadsverkiezingen van 1886

6) *Bosquet, F.*

- schilder-decorateur

7) *Brasseur, (Guillaume)* (1838 - 1913)

- koperdraaijer

- medeoprichter BWP (1885)

- BWP-gemeenteraadslid van Elsene (1886)

8) *Brodtkom, Gabriel* (°1851)

- slotenmaker

- medeoprichter BWP (1885)

- lid van de algemene raad van de BWP (1885)

9) *Brusiaux, Marcelin*

10) *Carlier, Pierre* (°1853)

- kleermaker

- lid van de algemene raad van de BWP (1885)

11) *Charlier, Joseph*

12) *Chovet, Théophile*

13) *Cools*

14) *Crusiau, G.*

- metaalgieter

15) *Dauxsin*

- typograaf

16) *Declercq*

17) *Defnet, Gustave* (1858 - 1904)

- typograaf

- medewerker van *La Voix de l'Ouvrier* (1884)

- medewerker van *La Réforme* (1884) (13)

- stichter van de Brusselse arbeidersliga (1884)

- medeoprichter van de BWP (1885)

- lid van de algemene raad van de BWP (1885)
- redacteur van *Le Peuple* (1885)
- secretaris van de Association Libre des Compositeurs et Imprimeurs Typographes (ALCIT, 1885 - 1886) (14)
- 18) *De Geest*
 - "ouvrier passeur"
- 19) *De Greef, Antoine*
 - schrijnwerker
- 20) *De Kaeker, Dominique*
 - schrijnwerker
- 21) *Deligne, Ferdinand*
- 22) *Delporte, Antoine (1855 - 1919)*
 - typograaf
 - secretaris van de ALCIT (1883 - 1885)
 - redacteur en journalist van *Le Typographe* (15)
 - medestichter van de Brusselse arbeidsbeurs (1884)
 - medeoprichter van de BWP (1885)
 - redactiesecretaris van *Le Peuple* (1885)
 - ondervoorzitter van de ALCIT (1886 - 1887)
- 23) *De Paepe, César (1841 - 1890)*
 - typograaf, geneesheer
 - lid van de Ligue Républicaine (1884) (16)
 - medewerker van *Le National Belge* (1884) (17)
 - socialistisch kandidaat voor de provincieraadsverkiezingen en parlamentsverkiezingen van 1884
 - medeoprichter van de BWP (1885)
 - redacteur van *Le Peuple* (1885)
- 24) *Dewit, Antoine (°1843)*
 - kleermaker, typograaf
 - medeoprichter van de BWP (1885)
 - lid van de algemene raad van de BWP (1885)
- 25) *Doyen, Nicolas*
 - werktuigkundige
 - gemeenteraadslid van Sint-Jans-Molenbeek (1886)
 - secretaris van de coöperatieve bakkerij (1886)
- 26) *Dryon, Charles*
- 27) *Faes, Frédéric (°1854)*
 - werktuigkundige
 - lid van de algemene raad van de BWP (1885)
- 28) *Geesbergen, Martin*
- 29) *Govaerts, Egide (°1859)*
 - typograaf, krantenverkoper
 - drukker-uitgever van *Ni Dieu Ni Maître* (1885 - 1886) (18)
 - drukker van *De Opstand* (1885) (19)
 - drukker van *La Guerre Sociale* (1885) (20)
 - drukker van *L'Insurgé* (21)
- 30) *Herregodts (°1838)*
 - typograaf
 - lid van de algemene raad van de BWP (1885)
- 31) *Hoffman, Arthur*
- 32) *Léger*
- lid van de algemene raad van de BWP (1885)
- 33) *Lepère*
 - bankbediende
- 34) *Liets, Gérard*
 - juweelbewerker
 - gemeenteraadslid van Etterbeek (1884)
- 35) *Maheu, Joseph (°1861)*
 - typograaf
 - lid van de Ligue Républicaine (1884)
 - medeoprichter van de BWP (1885)
 - lid van de algemene raad van de BWP (1885)
 - redacteur van *Le Peuple* (1886)
- 36) *Mertens*
- 37) *Milot, Joseph (1844 - 1934)*
 - schoenmaker
 - lid van de beheerraad van *Le Peuple* (1885)
 - kassier van *Le Peuple* (1885)
 - medeoprichter van de coöperatieve *La Presse Socialiste* (1886) (22)
- 38) *Minne, Charles*
- 39) *Mommens*
- 40) *Monnier, Ferdinand (°1854)*
 - typograaf, krantenverkoper
- 41) *Mouvet*
- 42) *Paindavoine, Auguste*
- 43) *Peeters, M.*
 - meubelmaker
- 44) *Philipot, Paul*
- 45) *Pierreuse, Alphonse*
 - typograaf
- 46) *Pierron(t), Evariste (1843 - 1898)*
 - metaalbewerker
 - lid van de algemene raad van de BWP (1885)
- 47) *Rampelbergh, Henri*
- 48) *Raskin (of Rasquin)*
- 49) *Renard, François (°1833)*
 - steenhouwer
 - medeoprichter van de BWP (1885)
 - lid van de algemene raad van de BWP (1885)
- 50) *Rousseau, François*
 - verenhandelaar
- 51) *Soemer, Pierre*
 - typograaf
 - gemeenteraadslid van Sint-Gillis (1884)
- 52) *Standaert, Camille (1838 - 1899)*
 - handschoenmaker
 - lid van de Ligue Républicaine (1884)
- 53) *Stuyck, Xavier (°1856)*
 - bediende
 - redacteur van *Ni Dieu Ni Maître* (1885)
- 54) *Teirlinckx*
- 55) *Van Caubergh, Adolphe (°1849)*

- advocaat
 - medewerker van *Le National Belge* (1884)
 - lid van de *Ligue Républicaine* (1884)
 - redacteur van *Le Peuple* (1885)
 - gemeenteraadslid van Sint-Gillis (1886)
- 56) *Vandendorpe, Désiré* (1856 - 1910)
- typograaf
 - secretaris van de *Association Générale Ouvrière* (1881 - 1885) (23)
 - socialistisch kandidaat voor de provincieraadsverkiezingen van 1884
 - medeoprichter van de BWP (1885)
 - lid van de algemene raad van de BWP (1885)
 - redacteur van *Le Peuple* (1885)
 - medeoprichter van de coöperatieve *La Presse Socialiste* (1886)
 - gemeenteraadslid van Brussel (1886)
- 57) *Vanderzeypen, Charles*
- gepensioneerd leraar
- 58) *Van Hardy (of Renardy)*
- binnenhuisschilder
- 59) *Vanhoute*
- 60) *Van Houtvel*
- schoenmaker
- 61) *Van Loo, Romain*
- typograaf
 - lid van de *Ligue Républicaine* (1884)
 - medeoprichter van *Le Peuple* (1885)
 - lid van de beheerraad van *Le Peuple* (1885)
- 62) *Van Renterghem*
- banketbakkerij
- 63) *Verrycken, Laurent* (1835 - 1892)
- bakker, boekhandelaar
 - lid van de *Ligue Républicaine* (1884)
 - lid van de algemene raad van de BWP (1886)
 - schatbewaarder van de BWP
 - afgevaardigde van de BWP bij de arbeidscommissie van 1886
- 64) *Volders, Jean* (1855 - 1896)
- bankbediende, journalist
 - redacteur van *Le National Belge* (1884)
 - medeoprichter van de BWP (1885)
 - hoofdredacteur van *Le Peuple* (1885)
 - oprichter van *La République* (1885) (24)
- 65) *Wormhout, Alphonse*
- typograaf
 - adjunct-bibliothecaris van de ALCIT (1883 - 1884)
 - adjunct-secretaris van de Belgische Typografische Federatie (1883 - 1888)
 - medeoprichter van de BWP (1885)
 - adjunct-secretaris van de ALCIT (1886)
 - stichter van *Le Mutuelliste* (1886)

Besluit

De oprichting van de Brusselse arbeidersliga's in de periode 1883 - 1885 lag volledig in de lijn van de politieke evolutie van de socialistische arbeidersbeweging in het laatste kwart van de negentiende eeuw. Het toegenomen gewicht van de sociaal-democratische strekking na de teloorgang van de anti-autoritaire Internationale sinds 1875 (25) had vooral in het Brusselse een belangrijke impuls gegeven aan het streven naar deelname aan het politieke leven in het algemeen en de electorale strijd in het bijzonder. Hoog op de agenda van deze ontluikende sociaal-democratie in België stond het verkrijgen van het (algemeen) stemrecht. De vorming van arbeidersliga's (na de door de regerende liberalen doorgevoerde kies hervorming van 1883 op gemeentelijk en provinciaal vlak) die in eerste instantie kiesverenigingen waren, speelde hierop duidelijk in. Dat een aantal socialistische kandidaten in 1884 verkozen raakte, heeft mogelijk het idee, dat het nuttig was om deel te nemen aan de politieke strijd in het algemeen en de electorale in het bijzonder, in bredere lagen van de socialistische arbeidersbeweging (zoals de vakbonden) doen doordringen. Daardoor heeft het eenheidsstreven een belangrijke bijkomende impuls gekregen, met als concreet resultaat, de oprichting van de BWP in april 1885. In het licht van al het bovenstaande is het dan ook niet verrassend dat de nieuwe partij het verkrijgen van het algemeen stemrecht hoog in haar vaandel schreef.

Het streven van de socialistische arbeidersbeweging om via het stemrecht minstens deel te nemen aan het politieke leven in het land, en in het beste geval zo op vreedzame wijze de staatsmacht te veroveren om haar eisen te kunnen realiseren, wordt overigens door de politieverlagen treffend geïllustreerd. De (Brusselse) arbeidersliga's waren onder meer in die zin een belangrijke aanzet tot de vorming van de BWP en de totstandkoming van haar programma.

De verslagen tonen ook aan dat het kruim van de Brusselse socialistische arbeidersbeweging (zoals De Paepe, Bertrand, Vandendorpe, Delporte, Van Caubergh, Van Loo, Standaert, enz.) zich in deze beweging geëngageerd had. Ze tonen ook aan dat de liga's in hoofdzaak politiek georiënteerd waren (hoewel ze ook een hele "resem" vakbondseisen verdedigden), en dat ze konden rekenen op een ruime aanhang. De negen in de lijst opgenomen arbeidersliga's hadden volgens de politieverlagen een achterban van minimum 900 en maximum 1900 leden.

Men kan maar gissen naar de oorzaken van de grootte van deze aanhang. Eén van de redenen kan geweest zijn dat de arbeidersliga's en hun eerste verkozenen aantoonde dat het voor de socialistische arbeidersbeweging mogelijk

Stichters BWP, Antwerpen 1885

was om deel te nemen aan het politieke leven. Op die manier zou het zeer relatieve succes van de arbeiderskandidaten in 1884 een onevenredig grote impact hebben gehad. Omgekeerd moeten we er echter ook op wijzen dat de socialistische beweging, los van het electorale, in deze periode ook tot een zeker reveil was gekomen.

Een tweede reden voor het succes van de liga's zou kunnen liggen in het feit dat zij in hun gemeenten, over de syndicale en ideologische grenzen heen, een ontmoetingsplaats waren geworden van lokale socialistische militanten die tot voorheen met elkaar weinig uitstaans hadden. Het gezamenlijk uitstippelen van een lokaal politiek programma, het voorbereiden en deelnemen aan de lokale politieke strijd, kunnen daarbij bindmiddelen zijn geweest die een *Chambre du Travail* of een Belgische Socialistische Arbeiderspartij niet hebben gehad. Zij konden hun leden ook geen perspectief geven, zoals de arbeidersliga's dat wel konden met hun eigen verkozenen en hun zeer beperkte greep op het politieke leven. (L.P.)

(1) A. Mommen, *De Belgische Werkliedenpartij 1880 - 1914*, Gent, Masereelfonds, 1980, p. 30

(2) Colloquium over de gemeenteraadsverkiezingen en hun impact op de Belgische politiek (Spa 2 - 4 september 1992). Bijdrage Jean Puissant (september 1992), "L'oeuvre gouvernementale du POB commence ou le POB à la conquête d'un substitut du pouvoir d'état (1884 - 1921)", p. 2

(3) Het politieverlag van 11 augustus 1886 (Brief van de Procureur des Konings, H. Willemaert(?), aan de Procureur-Generaal van 11 augustus 1886 betreffende de arbeidersliga's uit het Brussels en omliggende naar aanleiding van de manifestatie voor het

algemeen stemrecht van 15 augustus 1886, Algemeen Rijksarchief Brussel, Fonds Parket-Generaal, farde 224, 8p.) vermeldt naast de 9 door ons in een lijst verwerkte arbeidersliga's, ook nog het bestaan van liga's in Ukkel, Vilvoorde, Halle, Vorst, Ruisbroek, Overijse, Jette, Watermaal-Bosvoorde, Sint-Pieters-Leeuw, Zellik en Brussel.

(4) Colloquium..., Op. cit., p. 3

(5) Ibid., p. 5

(6) Zo organiseerde de Belgische Socialistische Arbeiderspartij op 1 februari 1880 een groot open congres met arbeidersgroepen en burgerlijke democratische verenigingen rond het algemeen stemrecht. Op dit congres werd een manifest goedgekeurd waarin werd gesteld dat "het stembiljet zal het geweer vervangen". Tevens werd een comité samengesteld dat van dan af de actie voor het algemeen stemrecht zou coördineren (zie A. Mommen, Op. cit., p. 17). Sederdien werd binnen de Belgische socialistische arbeidersbeweging sterk de nadruk gelegd op het verkrijgen van het algemeen stemrecht als middel om op volkomen legale wijze de staatsmacht in handen te krijgen. Veel Brusselse socialist (cfr. César De Paepe) waren buiten de Belgische Socialistische Arbeiderspartij om ook nog actief in de door progressief liberalen gedomineerde *Ligue de la Réforme électorale*, en dit vanuit bovenvermeld oogpunt (M. Liebman, *Les socialistes belges 1885 - 1914*, Bruxelles, Vie Ouvrière, 1979, p. 44). Onder meer in deze organisatie werd zo op voorhand de basis gelegd voor de electorale allianties bij de gemeenteraadsverkiezingen van 19 oktober 1884.

(7) L. Bertrand, *Souvenirs d'un meneur socialiste*, tome I, Bruxelles, L'Eglantine, 1927, p. 254

(8) In 1886 hield de BWP op 13 juni eerst een buitengewoon partijcongres ter vervanging van de oorspronkelijk geplande manifestatie voor het algemeen stemrecht die verboden werd. Op dit congres onderzocht men het nut en het belang van de algemene staking als wapen om het algemeen stemrecht en andere noodzakelijke hervormingen te verkrijgen. Het congres erkende het nut van het stakingswapen, maar volgde eveneens César De Paepe die stelde dat men er zeer omzichtig mee moest omspringen (minutieuze voorbereiding, enz.). Intussen besloot men blijvend

propaganda te voeren voor het algemeen stemrecht. De "Volks-catechismus" van Alfred Defuisseaux was daarbij een gedroomd propagandamiddel.

Uitstel betekende hier geen afstel, want het congres van 13 juni 1886 besloot meteen ook de verboden manifestatie te laten plaats hebben op 15 augustus 1886, zie C. Renard, *La conquête du suffrage universel en Belgique*, Bruxelles, Fondation Joseph Jacquemotte, 1966, pp. 55 - 57

(9) Naar aanleiding van de manifestatie oorspronkelijk gepland op 13 juni 1886 was er een eerste verslag dat we weervinden in : Brief van de politiecommissaris van Sint-Gillis aan de Procureur-Generaal, 31 mei 1886, Algemeen Rijksarchief Brussel, Fonds Parket-Generaal, farde 224. Naar aanleiding van de manifestatie voor het algemeen stemrecht was er de bovenvermelde brief van 11 augustus 1886.

(10) De gegevens in verband met de algemene raad van de overkoepelende federatie van Brusselse arbeidersliga's vinden we terug in : Brief van de politiecommissaris van Brussel aan de Procureur-Generaal, 2 juni 1886, Algemeen Rijksarchief Brussel, Fonds Parket-Generaal, farde 224, pp. 223. In deze brief geeft men afzonderlijk de samenstelling van het comité van de Brusselse arbeidersliga (Grote Markt 9). Dit bestaat uit : Gabriel Brod-kom, Marcelin Brusiaux, Théophile Chovet, Jean Dehaes, Antoine Dewit, Ferdinand Deligne, Martin Geesbergen, Arthur Hoffman, M. Peeters, Paul Philipot, Henri Rampelbergh, François Rousseau en Camille Standaert. In deze brief vinden we ook een staat van alle andere organisaties die deel uitmaken van de Brusselse federatie van de BWP.

De samenstelling van het comité van de Brusselse arbeidersliga van 1884 vinden we terug in R. Abs' bijdrage in de PAC-reeks over de geschiedenis van de federaties van de Parti Socialiste (*Histoire des fédérations 1885 - 1985 : Bruxelles, Bruxelles, PAC*, 1985, p. 16). Abs geeft de volgende samenstelling : Gustave Def-net (secretaris), François Rousseau (secretaris), Alphonse Wormhout (secretaris), Camille Standaert (schatbewaarder), F. Bosquet (econoom), Gabriel Brod-kom (bibliothecaris), Louis Bertrand, Jean-Baptiste Boone, G. Crusiau, F. De Haes, Antoine Dewit, N. Doyen, M. Peeters, F. Renard en Van Renterghem.

(11) *La Voix de l'Ouvrier*, orgaan van de Belgische Socialistische Arbeiderspartij, opgericht door Louis Bertrand. Het verscheen achtereenvolgens tussen 1879 en 1881 en 1883 en 1884. In 1885 fusioneerde het blad met *Le National Belge* tot het nieuwe partijblad van de BWP, *Le Peuple*. Voor *La Voix de l'Ouvrier*, zie H. Gaus en A.J. Vermeersch, *Repertorium van de Brusselse pers* (1789 - 1914), Leuven/Parijs, Nauwelaerts, 1968, deel II, 673p.

(12) Met medeoprichter van de BWP bedoelt men meestal diegenen die aanwezig waren op het stichtingscongres van de nieuwe partij op 5 en 6 april 1885.

(13) *La Réforme* (1884 - 1907). Progressief-liberaal blad opgericht door Emile Lorand, zie : J.-L. De Paepe, *La Réforme, organe de la démocratie libérale* (1884 - 1907), Louvain/Paris, Editions Nauwelaerts, 1971, 178p.

(14) *De Association Libre des Compositeurs et Imprimeurs Typographes* was de Brusselse vakbond der typografen die reeds in 1842 werd opgericht, zie : E. Hubert, *Historique de l'Association libre des compositeurs et imprimeurs typographes*. 1842 - 1892, Bruxelles, P. Weissenbruch, 1892, 372p.

(15) Voor *Le Typographe* (1884 - 1888), zie : H. Gaus en A.J. Vermeersch, deel II, 1968, pp. 589 - 590

(16) *De Ligue Républicaine* organiseerde na de katholieke kiesoverwinningen tijdens de parlements- en provincieraadsverkiezingen van 1884 een republikeinse agitatie tegen Leopold II die een nieuwe schoolwet van de nieuwe katholieke regering had goedgekeurd die de realisaties van de voorgaande liberale regeringen op onderwijsvlak teniet deed. Voor de meest linkse libe-

ralen en de socialisten was het het startsein om openlijk een democratische en radicale republiek te gaan eisen, zie : A. Mommen, *Op. cit.*, p. 36 en W. Thibaut, *Les républicains belges* (1787 - 1914), Bruxelles, La Renaissance du Livre, 1961, 186p.

(17) *Le National Belge* (1881 - 1884) was een progressistisch blad waarbij ook een aantal socialisten zoals César De Paepe werkten. Directeur was Gabriel Marchi en de belangrijkste medewerkers waren Jean Volders en Jules Wilmart. In 1884 stond het blad mee aan het hoofd van de republikeinse agitatie. In 1885 ging het op in *Le Peuple*, zie : H. Gaus en A.J. Vermeersch, *Op. cit.*, deel II, 1968, p. 179 en *Le National Belge*, in *La Réforme*, 8 november 1885

(18) *Ni Dieu Ni Maître*. Anarchistisch blad uitgegeven en gedrukt door Egide Govaerts tussen 1885 en 1886, zie : H. Gaus en A.J. Vermeersch, *Op. cit.*, pp. 183 - 184

(19) *De Opstand*. Nederlandstalig Brussels anarchistisch blad in 1885 uitgegeven door J.B. Soethoudt en J. Deroy en gedrukt door Egide Govaerts, zie : H. Gaus en A.J. Vermeersch, *Op. cit.*, deel II, 1968, p. 223

(20) *La Guerre Sociale*. Brussels anarchistisch blad verschenen in 1885, zie : H. Gaus en A.J. Vermeersch, *Op. cit.*, deel I, pp. 328 - 329

(21) *L'Insurgé*. Brussels anarchistisch blad verschenen in 1885, zie : H. Gaus en A.J. Vermeersch, *Op. cit.*, deel I, p. 386. Voor al deze anarchistische bladen, zie ook : J. Moulaert, "Anarchie que ton règne arrive !". De anarchistische beweging in België 1880 - 1914, Leuven, KUL, Doctoraat, 1993, 461p.

(22) De coöperatieve *La Presse Socialiste* werd op 1 maart 1886 opgericht als uitgever van de krant *Le Peuple*. Desondanks bleef de financiële situatie van *Le Peuple* rampzalig en moest een andere coöperatieve, *La Maison du Peuple*, geregeld bijspringen om *Le Peuple* de kans te geven te blijven verschijnen, zie : R. Campé, M. Dumon & J.-J. Jaspers, *Radioscopie de la presse belge*, Verviers, Marabout, 1975, partim over *Le Peuple*, pp. 98 - 145

(23) *De Association Générale Ouvrière* werd in 1857 gevormd als een verbond van mutualiteiten van gespecialiseerde, gesloten ambachtsverenigingen van bronsbewerker, beeldhouwers in marmer en plaaster, meubelmakers en juweelbewerker. De Association had de verdere vorming van beroepsverenigingen tot doel en was gematigd a-politiek. Desondanks was de organisatie vertegenwoordigd op het stichtingscongres van de BWP op 5 en 6 april 1885 te Brussel. Haar afgevaardigde was toen Jean-Baptiste Wets die tevens voorzitter van de organisatie was. Naarmate de BWP meer en meer politiseerde, trokken Wets en de Association zich uit de partij terug, zie : D. De Weerd, *De Belgische socialistische arbeidersbeweging op zoek naar een eigen vorm 1872 - 1880*, Antwerpen, Stichting Camille Huysmans, 1972, p. 93 en p. 111

(24) *La République* was een republikeins blad dat in 1885 zeer kortstondig verscheen, zie : H. Gaus en A.J. Vermeersch, *Op. cit.*, deel II, 1968, p. 399

(25) Reeds in 1875 werd met de oprichting van de *Chambre du Travail* door Louis Bertrand, een organisatie gevormd waarlangs het sociaal-democratisch gedachtegoed kon doorsijpelen in de tot dan toe vooral proudhonistisch geïnspireerde Brusselse arbeidersbeweging. Wanneer ook César De Paepe er zijn proudhonistisch gedachtegoed gaandeweg verlaat voor het sociaal-democratische gedachtegoed en zich met het programma van zijn Brabantse Socialistische Partij richt op de Duitse sociaal-democratie, kan men stellen dat rond eind de jaren 1870, begin de jaren 1880, de Brusselse arbeidersbeweging in de richting van het sociaal-democratische gedachtegoed geëvolueerd was, zie L. Peiren, César De Paepe. Van utopie tot realiteit, Gent, IGM, 1990, pp. 75 - 99